

Emila Kamola

Rozporządzenia nieżydowskich władz cywilnych dotyczące stroju żydowskiego do końca XIX wieku

Rocznik Lubelski 41, 138-147

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EMILA KAMOLA
Puławy

Rozporządzenia nieżydowskich władz cywilnych dotyczące stroju żydowskiego do końca XIX wieku

.....

Zjawisko migracji Żydów na tereny państwa polskiego uwarunkowało konieczność uregulowania kwestii związanych z ich funkcjonowaniem wśród społeczeństwa. Od XIII do XVI w. Wprowadzono szereg przepisów mających na celu odróżnienie Żydów od chrześcijan m.in. poprzez obowiązek noszenia specjalnego ubioru lub tzw. oznaki. Zalecono także unikanie zbytku w stroju żydowskim. W dobie Sejmu Czteroletniego powstało wiele projektów reform, które doprowadzić miały do ujednoczenia ubioru Żydów. U schyłku XVIII stulecia oraz przez cały wiek XIX władze wprowadzały kolejne normy prawne, które miały na celu wymuszenie zakładania takich strojów, jakie nosiła reszta społeczeństwa. Problematyka żydowskiego odzienia przestała stanowić przedmiot prawnych regulacji w okresie II Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: Żydzi, strój żydowski, ubiór tradycyjny, normy prawne, statut żydowski

.....

Żydzi przybyli na tereny państwa polskiego w pierwszej połowie XI w.¹, co wpłynęło na konieczność prawnego uregulowania kwestii związanych z ich funkcjonowaniem w społeczeństwie. Pierwszym znanym świeckim aktem prawnym normującym kontakty między Żydami i chrześcijanami był *Statut kaliski* z 1264 r. nadany przez Bolesława Pobożnego. Mimo iż dokument ten nie odnosił się w żaden sposób do kwestii ubioru żydowskiego, której poświęcony jest niniejszy artykuł, warto o tym akcie wspomnieć. Stanowił on bowiem podstawowy punkt odniesienia dla władców polskich, gdyż regulował kilka ważnych dziedzin, w tym działalność gospodarczą Żydów i sądownictwo. Statut wraz z wprowadzonymi do niego zmianami obowiązywał aż do końca I Rzeczypospolitej².

Najdawniejszymi dokumentami władz duchownych odnoszącymi się do kwestii stroju żydowskiego jest ustawodawstwo z 1266 r., kiedy to odbył się synod

1 O początkowym okresie osadnictwa Żydów na ziemiach polskich pisał m.in.: P. Borecki, *Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. 62, z. 2, s. 49.

2 L. Gumplowicz, *Prawodawstwo polskie względem Żydów*, Kraków 1867, s. 52.

prowinjonalny we Wrocławiu. Zgodnie z jego postanowieniami Żydzi zamieszkujący biskupstwo gnieźnieńskie i inne tereny mu podległe mieli nosić specjalne kapelusze³. Synody kościelne obradujące we Wrocławiu (1266 r.) oraz w Budzie (1279 r.) zażądały, by Żydzi umieszczali na ubraniach specjalny znak odróżniający ich od reszty społeczeństwa⁴. W 1418 r. papież Marcin V nakazał organizację synodu w Polsce i w efekcie obradujący zebrali się pod przewodnictwem arcybiskupa gnieźnieńskiego w Wieluniu (następnie przenieśli się do Kalisza). Większa część postanowień uchwalona na tym zebraniu była powtórzeniem praw istniejących wcześniej, a strojów dotyczył ustęp piąty, który brzmiał tak samo, jak zapisy zawarte we wcześniejszych ustawach synodalnych (chodzi tu o obowiązek umieszczania konkretnych znaków na ubiorze)⁵. Od roku 1423 brakuje materiałów pozwalających na ocenę prawodawstwa, kolejne dokumenty pochodzą już z wieku XVI.

W 1533 r. mieszczanie krakowscy zwrócili się do Zygmunta I z prośbą o nakazanie wyznawcom judaizmu noszenia tzw. oznaki (żółte kółka naszywane na odzież wierzchnią). Obawiając się skutków takiego zarządzenia, Żydzi wskazali władcy niebezpieczeństwa, na jakie byliby narażeni podczas podróży lub targów, jeśli taki przepis miałby obowiązywać. Bali się agresji oraz rabunków ze strony pozostałej części społeczeństwa⁶. Mimo tego dekret królewski wydano w 1534 r., ale umożliwiał on Żydom w czasie podróży zdejmowanie okryć odróżniających ich od chrześcijan. We wspomnianym dokumencie zapisano, „że Żydowie we wszytkiej Koronie naszej będący, nie mają być przymuszani i pociągani od tego czasu ku noszeniu takich czapek i inszych różnych ubiorów i znaków, przez który by mogli być poznani..., ale aby w pospolitym ubiorze chodzili, jako zwykli chodzić...”⁷.

Kwestii ubioru żydowskiego poświęcono również uwagę w konstytucji uchwalonej w 1538 r. na sejmie w Piotrkowie. Zarządzano w niej noszenie oznaki, która miała wyróżniać wyznawców judaizmu od chrześcijan⁸. Istnieją rozbieżności, co do tego, jaką symbol ten miał postać. Według Ludwika Gumplowicza była to żółta łata lub odpowiednie nakrycie głowy (beret, czapka rogatywka, względnie: kapelusz żółtego koloru)⁹. Żydzi mieli je nosić pod groźbą surowych kar przewidzianych prawem zarówno kościelnym, państwowym, jak również zwyczajowym danej ziemi czy dzielnicy. Musieli liczyć się także z karami pieniężnymi (1 floren) i odpowiedzialnością sądową przed wojewodą lub wicewojewodą.

W innym dokumencie – *Statucie litewskim* z 1566 r. – szlachta litewska zabroniła Żydom nosić drogich ubrań, złotych łańcuchów oraz ozdobnych srebrnych mieczy. Żydówki natomiast nie mogły zakładać strojów upiękuszanych srebrem lub złotem. Szlachta żądała również, by odzienie wyznawców judaizmu różniło się od

3 A. Rubens, *A History of Jewish Costume*, London 1967, s. 194 [podrozdział: *Russia and Poland*].

4 M. Bałaban, *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1868*, t. 1: 1304–1655, wyd. rozsz. i zm., Kraków 1991, s. 86.

5 L. Gumplowicz, *op. cit.*, s. 46.

6 *Ibidem*, s. 87.

7 Cyt. za: *ibidem*, s. 87.

8 A. Jagodzińska, *Pomiędzy. Akulturacja Żydów Warszawy w drugiej połowie XIX wieku*, Wrocław 2008, s. 81.

9 L. Gumplowicz, *op. cit.*, s. 14.

ich garderoby i zapewne dlatego mężczyźni mieli nosić żółte kapelusze lub czapki, a kobiety – turbany w tym samym kolorze¹⁰.

Powtarzanie analogicznych nakazów w okresie XIII–XVI w. może świadczyć o ich nieskuteczności. Co więcej, w nakazach synodu w 1542 r. pojawiło się zalecenie, „aby [Żydzi] nosili odzież od chrześcijan odróżniającą ich, jak to niegdyś bywało”¹¹, co może oznaczać fluktuację ich przestrzegania.

Po dość długim okresie dążenia do odróżniania odzieży żydowskiej od strojów pozostałej części społeczeństwa w epoce oświecenia nastąpiła zmiana sytuacji. Żydzi tak wyraźnie różnili się wyglądem od otoczenia, że starano się to zniwelować. Pojawiły się wówczas liberalne projekty reform żydowskiego sposobu życia, a ich autorzy – zarówno Żydzi, jak i nie-Żydzi – proponowali m.in. odejście od tradycyjnego ubioru.

Podczas Sejmu Czteroletniego obradującego w latach 1788–1792 podjęto próby określenia prawnego położenia Żydów, mając m.in. na celu ich asymilację ze społeczeństwem polskim. Żydów odróżniały bowiem obyczaje, religia, język i wygląd zewnętrzny, w tym przede wszystkim strój, dlatego dążono w szczególności do jego ujednoczenia. Pojawiły się wówczas propozycje reform, wśród których jedną z najpełniejszych przedstawił Mateusz Butrymowicz. Wniósł on, by Żydzi przejęli tzw. strój krajowy, ponieważ „ubiór sam przez się lubo zdaje się być rzeczą nader obojętną, wszakże bardzo daleko wpływa w przyczyny zepsucia Żydów naszych”¹². Między autorem tych postulatów a rabinem chełmskim Herszelem Jozefowiczem doszło do polemiki¹³. Rabin stwierdził: „Prawda, że przez prawo boskie nie mamy przepisanego stroju i ten by religii nie pasował, ale kiedy jesteśmy w suspicyi i za złych poczytani, więc lepiej żebyśmy byli w odmiennym od chrześcijan dla poznania w kraju”¹⁴, postulując tym samym, żeby Żydzi nosili strój odróżniający ich od reszty społeczeństwa. Podczas obrad Sejmu zaproponowano, by od 1 maja 1790 r. Żydzi nosili tzw. ubiór krajowy, a osoby, które nadal zakładałyby tradycyjną odzież, aby były karane finansowo. Całkowita zmiana garderoby miała nastąpić do 1 stycznia 1791 r.

Pomimo iż w czasie obrad Sejmu Czteroletniego problem stroju żydowskiego powracał wielokrotnie, okazał się on zbyt złożony i trudny do rozwiązania, co potwierdza poniekąd fakt, że żadne nowe przepisy nie zostały wcielone w życie. Niebawem nadeszła wojna polsko-rosyjska, w wyniku której wszelkie starania i próby reform zostały zniweczone, ponieważ ze względu na konflikt zbrojny sprawy te przestały być istotne¹⁵.

Trzeba nadmienić, że jeszcze w czasie Sejmu Czteroletniego, w 1790 r. powstała praca zatytułowana *Uwagi na projekt reformy Żydów*¹⁶. Jej autor uważał, że

10 Podaję za: *ibidem*, s. 86.

11 Podaję za: *ibidem*, s. 51.

12 Cyt. za: R. Żebrowski, *Zagadnienia stroju żydowskiego w dobie Sejmu Czteroletniego. Projekt reformy*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1984, nr 3–4, s. 35.

13 *Ibidem*, s. 37.

14 Cyt. za: *ibidem*.

15 *Ibidem*, s. 47.

16 *Ibidem*.

wszystkie kroki mające na celu zmiany stroju ludności żydowskiej będą przez nich postrzegane jako zamach na ich kulturę oraz prawo religijne. Zaznaczał przy tym, że wyznawcy judaizmu przyzwyczajeni są do swojego wyglądu zewnętrznego, dlatego wcielenie w życie ewentualnych reform będzie wymagało ogromnego i dłu-goletniego wysiłku.

U schyłku XVIII w. Polska zniknęła z mapy Europy. Rosja, Prusy i Austria dokonały rozbiorów i podporządkowały poszczególne części kraju swojemu prawodawstwu wewnętrznemu, obejmującemu także regulacje dotyczące Żydów.

W 1797 r. w Galicji Józef II wydał Patent, który zgodny był z modną ówczesnie ideą oświeceniową. Zakazano w nim ludności żydowskiej noszenia wszelkich znamion odrębności. Zgodnie z przepisami – przykładowo – mężczyźni nie mogli zakładać jarmulek¹⁷. Podobnie jak Józef II, tak i car Aleksander I w 1804 r. wydał regulacje prawne – *Statut o urządzeniu Żydów*¹⁸, który został opracowany przez Komitet dla Urządzenia Żydów. Dokument ten regulował sprawy związane życiem Żydów w Rosji oraz na ziemiach wcielonych do Cesarstwa, znosił między innymi tradycyjny ubiór żydowski¹⁹.

Z kolei 16 lutego 1809 r. król saski i książę warszawski Fryderyk August zezwolił wyznawcom judaizmu na osiedlanie się poza wyznaczonymi dla nich granicami, jednak warunkiem była zmiana stroju tradycyjnego na krajowy²⁰. W *Dekrecie Króla Saskiego Księcia Warszawskiego z dnia 16 marca 1809 r.* zarządzono: „Zważywszy, że zbyt gęste skupienie się ludu starozakonnego, wystawia mieszkańców stolicy Naszey na wielorakie niebezpieczeństwa, mianowicie pożarów i utraty zdrowia, zważywszy, iż nieochędostwo, nieład i bezprawia, są naturalnym skutkiem zbyt gęstego skupienia się w małym okręgu, którym z trudnością Policja zapobiegać może, na przełożenie Ministrów Naszych Spraw Wewnętrznych i Policji, i po wysłuchaniu zdania Naszey Rady Stanu postanowiliśmy i stanowimy: Artykuł 1. Na wymienionych w artykule następnym ulicach miasta Warszawy, nie wolno jest mieszkać osobom ludu starozakonnego od dnia 4 Października roku teraźniejszego 1809”. Z kolei w artykule drugim wymieniono ulice, na których mogły mieszkać dwie żydowskie rodziny, jeśli „nieużywa[ły] żadnych znaków powierzchniowych, które dotąd lud starozakonnny od innych mieszkańców odróżniają”²¹. Przywołany zapis powtórzono w dekretach z 30 grudnia 1812 r. oraz postanowieniach z 16 marca 1847 r. i 19 września 1848 r.

W 1824 r. w Królestwie Kongresowym namiestnik – gen. Józef Zajączek wprowadził kary za noszenie typowego stroju żydowskiego²². Mimo tego przez następne ponad 30 lat wyznawcy judaizmu nadal zakładali tradycyjne ubrania.

W kwietniu 1835 r. car Mikołaj I wydał dekrety, w których zawarte były przepisy mówiące o tym, iż studenci żydowscy podczas przebywania na uczelni mogą

17 P. Borecki, *op. cit.*, s. 55.

18 *Ibidem*.

19 P. Fijałkowski, *Statut o urządzeniu Żydów*, w: *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, t. 2, Warszawa 2003, s. 572.

20 R. Żebrowski, *op. cit.*, s. 47.

21 Cyt. za: *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, 1820, t. 7, nr 28, s. 155–156.

22 P. Borecki, *op. cit.*, s. 57.

nosić zwykłe stroje, a Żydzi wybrani do Urzędu Stanu Cywilnego – ubiór ustanowiony przez prawo dla miejskich dygnitarzy. Kolejny ukaz ogłoszony w 1842 r. ponownie zakazywał Żydom zakładania tradycyjnych ubiorów²³. Regulacje te nie obowiązywały w Królestwie Polskim do 1845 r., kiedy to Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych poinformowała Żydów, że Rada Administracyjna Królestwa decyzją z 19 czerwca tegoż roku zatwierdziła przepisy dotyczące ich garderoby. Całkowicie zabroniono wówczas noszenia klasycznych strojów, jednak do tego zakazu nie musieli stosować się w czasie sprawowania obowiązków religijnych rabini i duchowni²⁴. Osoby, które przestały pełnić te role, traciły prawo do noszenia tradycyjnych szat. Zamiast dawnej odzieży Żydzi zobowiązani byli do zakładania typowych lokalnych ubrań, choć nie mogli do ich szycia używać materiałów jedwabnych i półjedwabnych. Żydzi wybierali na ogół fasony rosyjskie, bo mogli przy nich nosić brody; przy stroju krajowym było to zabronione. Jako ubiór rosyjski przyjęto dłuższy surdut sięgający za kolana lub do kostek. Spodnie miały być wpuszczone w buty²⁵. Żydzi mogli nosić chustkę na szyi, kapelusz lub furazerkę zwyczajną, chociaż też nie mogli używać jedwabi i półjedwabi, a surduty należało uszyć z sukna, wełny, lnu lub bawełny. Nie wprowadzono natomiast nakazu golenia włosów na wzór rosyjski. Nie zabraniano także używania płaszczy z pelerynami, algierek²⁶, kożuchów. Zakazy nie odnosiły się do odzieży zakładanej w czasie nabożeństw, w dni świąteczne, w tym szabat, lub podczas wszelkich wydarzeń religijnych. Za ubiory tego typu uważano „białe odziewadła »Tales« zwane, białe szaty zwane koszulami śmiertelnymi, rzemienne przepaski z tak zwanymi kłódkami – jednym słowem odzież lub oznaki, które starozakonni podług zasad ich wiary zwykli przywdziewać tylko w czasie nabożeństwa lub przy dopełnianiu niektórych obrządków religijnych”²⁷. Ponadto policja miała odstępować od karania Żydów, którzy udawali się w tego rodzaju odzieniu do bożnic i wracali w nich z bożnic do domu. Pilnowano jednak, aby w dni świąteczne pod pozorem ubiorów religijnych nie używano wierzchniej żydowskiej odzieży oraz czapek i jarmułek²⁸. Nie interweniowano też w przypadkach noszenia przez wyznawców judaizmu małego tałesu, ponieważ był on niewidoczny.

Istniała również ustawa mówiąca o podatku zwanym *krupką* – był to odpowiednik opłaty konsensowej obowiązującej w Królestwie Polskim²⁹. Wprowadzono ją w tym samym 1845 r., kiedy to car uznał, że nie ma potrzeby wydawania oddzielnego postanowienia Rady Administracyjnej. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych oznajmiła, że od 20 grudnia 1849 r. noszenie tradycyjnych strojów żydowskich jest całkowicie zakazane³⁰. Jak pisano: „Komisja Rządowa

23 A. Jagodzińska, *op. cit.*, s. 87.

24 *Ibidem*, s. 88.

25 *Ibidem*, s. 90–91.

26 Algierka to rodzaj długiego, sutego palta męskiego. Zob. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1919, s. 24.

27 Cyt. za: A. Jagodzińska, *op. cit.*, s. 102.

28 *Ibidem*.

29 *Ibidem*, s. 90.

30 Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Rząd Gubernialny Lubelski [dalej: RGL], sygn. 1808: Archiwum Główne Ubiorów Żydowskich [dalej: AGUŻ], vol. 1: 1846–1854.

obowiązana jest szczegółowo wyjaśnić, co właściwie za ubiór starozakonny uważane być winno, którego używanie jest zabronione. Dozwolonym zostaje Żydom przyjąć bądź ubiór innym mieszkańcom Królestwa właściwy, bądź też ubiór rosyjski. Ze względu, że znaczniejsza część Żydów używa trzewików i sukni z materii jedwabnych, których pozbycie się w tak krótkim czasie mogłoby wystawić klasę ubogą na straty, dozwala się Żydom przyjmującym ubiór innym mieszkańcom Królestwa właściwy, sporządzać takowy z materii jedwabnych jeszcze przez lat 2, to jest do 1 stycznia 1848 r., i nosić przez rok 1 trzewiki. Żydzi przyjmujący strój rosyjski pod żadnym pozorem na takowy materii jedwabnych używać lub przy nim nosić trzewików nie mogą [...]. Za pozwolenie noszenia ubioru żydowskiego od 1 lipca roku przyszłego do dnia 1 stycznia 1850 r. pobierane mają być tytułem »konsensowego od ubioru żydowskiego« opłaty [...]»³¹.

Warto wspomnieć, że w Archiwum Państwowym w Lublinie znajdują się dokumenty pochodzące z Rachunku Kasy Ekonomicznej miasta Lublina oraz z funduszów opłat konsensowych, jakie pobierane były od Żydów w związku z noszeniem tradycyjnych strojów. Rachunek ten ma postać zeszytu w formacie A4. W środku znajduje się tabela zawierająca następujące dane: suma, jaką należy pobrać od wyznawcy judaizmu z uwzględnieniem przynależności do klasy³², liczba porządkowa, wyszczególnienie przychodu danej osoby, suma kwot, jakie wpłynęły na rachunek kasy w ciągu roku, wartość kwoty umorzonej, suma, jaka wciąż pozostaje do pobrania (zaległości). Ostatnia kolumna przeznaczona była na ewentualne uwagi. Ściąganiem opłat zajmował się Naczelnik Powiatu Lubelskiego.

Analiza Rachunku Kasy Ekonomicznej miasta Lublina pozwala stwierdzić, że większość Żydów zalegała z opłatami, jakie należało uiszczać za noszenie tradycyjnego stroju. W Archiwum znajdują się bowiem wezwania do zapłaty, które wręczane były osobom spóźniającym się ze świadczeniami. Dokument ten był gotowym szablonem, a w puste miejsce wystarczyło wpisać termin, do którego należało dokonać zapłaty, oraz datę reskrypty: „Excytuje Magistrat miasta Lublina do pełnienia reskrypty z dnia [...] względem ubioru dla starozakonnych wyznania mojżeszowego z ostrzeżeniem, iż jeżeli takowemu w dniach [...] zadość nie uczyni kara wymierzona zostanie z polecenia Gubernatora Cywilnego”³³. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że niepodporządkowanie się zarządzeniu było raczej normą, o czym świadczy forma dokumentu – szablon. Pozostałe materiały znajdujące się w tej jednostce archiwalnej pisane były ręcznie.

Kolejne przepisy dotyczące żydowskiej odzieży wydała sekcja administracyjno-policyjna Komisji Rządowej ds. Wewnętrznych i Duchownych Wydział Administracyjny w Warszawie. Był to dokument z 4 grudnia 1845 r. charakteryzujący

31 *Ibidem*.

32 Klasa I: kupiec hurtowy, posiadacz dóbr ziemskich, dzierżawca propinacji miejskich lub wiejskich, dzierżawca dochodów skarbowych lub miejskich, przedsiębiorca dostaw rządowych; klasa II: kupiec cząstkowy, szynkarz, karczmarz; klasa III: kramarz, przekupień, faktor; klasa IV: mieszkańcy miast trudniący się jakimkolwiek drobniejszym procederem przemysłowym, klasa V: rzemieślnicy, osadnicy wiejscy zajmujący się uprawą roli, oficjaliści, służący, wyrobnicy; klasa VI: wszyscy inni Żydzi, nienależący do powyższych kategorii. Zob. A. Jagodzińska, *op. cit.*, s. 87.

33 APL, RGL, AGUZ, vol. 1: 1846–1854.

dokładnie strój i inne elementy wyglądu Żydów (pejsy, broda), które były zabronione lub dozwolone: „Co do płci męskiej: jedwabne, prunelowe itp. długie kapoty, pasy nad biodrami, czapki futrzane, tak zwane krymki i jarmułki, tudzież inne bez daszków, wyłącznego żydowskiego kroju, spodnie krótkie, trzewiki, zapuszczanie bród i pejsów. Co do płci żeńskiej: turbany, bindy, suknie kroju żydowskiego, pantofle kolorowe itp. Odróżniające ubiory i ozdoby. [...] Określając bliżej ubiór, jaki starozakonnym nosić wolno, domieszcza się następujący opis: Co do płci męskiej: kapelusze z rondami proporcjonalnej i przez innych mieszkańców używanej szerokości, zwyczajne furażerki, a to bez jarmułki i pejsów, surduty krótkie sukienne, sierściowe lub płócienne, drelichowe, ćwilichowe itp. I bez pasa, lecz zapinane na guziki, albo też proste rosyjskiego kroju surduty, przy których włosy noszone być mogą obcięte na sposób rosyjski [...]”³⁴.

Została również uchwalona instrukcja dotycząca wydawania pozwoleń na noszenie ubioru żydowskiego w okresie od 19 czerwca 1846 r. do 20 grudnia 1849 r.³⁵ Każdy Żyd chcący nosić dotychczasową garderobę musiał otrzymać specjalne zezwolenie, które władza rządowa wydawała na rok, oraz dokonać opłaty konsensowej. Żeby uzyskać taki dokument, osoba reprezentująca rodzinę musiała do 18 maja złożyć komisarzowi administracyjnemu w Warszawie wniosek o pozwolenie w imieniu swoim i wszystkich domowników. Deklaracje dla dzieci (do 10. roku życia) i osób, które ukończyły 60 lat, miały być wsparte dowodami, czyli aktami potwierdzającymi wiek³⁶. Działo się tak, ponieważ byli oni zwolnieni z uiszczania należności. W momencie, gdy potomstwo dorastało i zakładało już swoje rodziny, ustalano nowe świadczenie, którego wysokość była uzależniona od ich zarobków. W sposób szczegółowy określone zostały miejsca, gdzie można było składać podania o pozwolenie na bezpłatne noszenie tradycyjnego stroju żydowskiego. Osoby, które nosiły ubiór bez zezwolenia, podlegały karze, a ci, którzy posiadali pozwolenie, zmuszeni byli nosić ciągle przy sobie książeczkę legitymacyjną.

W 1850 r. postanowienia Rady Administracyjnej ponownie zabroniły Żydom od 1/13 stycznia 1851 r. nosić odróżniające ich od innych ubrania. Postanowiono – jak poprzednio, że w drodze wyjątku typowo żydowskie stroje mogli zakładać rabini oraz duchowni. Zastrzeżenie było jednak takie, że gdy dana osoba przestała pełnić funkcje kapłańskie, wówczas traciła prawo do zakładania tradycyjnych szat³⁷.

Zgodnie z decyzją Rady Administracyjnej z 2/14 lutego 1851 r. jeżeli jakiś Żyd nie dostosował się do obowiązujących rozporządzeń, wówczas obligowany był do zmiany stroju przy użyciu przymusu bezpośredniego³⁸. Żydówkom także zabroniono nosić typowe dla nich stroje – nie mogły nosić na głowie zasłonki ze wstążek, atlasów, włóczek oraz nakryć naśladujących włosy. Zamiast tego mogły zakładać czepki nisko nasunięte na czoło. Jeżeli kobiety zakładały niedozwolone części garderoby, wówczas wzywano je wraz z mężami lub najbliższymi krewnymi do

34 A. Jagodzińska, *op. cit.*, s. 89.

35 APL, RGL, AGUŻ, vol. 1: 1846–1854.

36 *Ibidem*.

37 *Ibidem*.

38 A. Jagodzińska, *op. cit.*, s. 98.

urzędu policyjnego i po spisaniu protokołu były zmuszane do zdjęcia tych elementów stroju. Ponadto Żydówki mogły nosić peruki, ale tylko wtedy, gdy utraciły włosy w sposób naturalny lub z powodu choroby skóry³⁹. Władza miejscowa miała prawo sprawdzić, czy kobieta ma na głowie perukę tylko po otrzymaniu pisemnego donosu o niestosowaniu się do zakazu. Kontrola taka odbywała się w miejscowym urzędzie, również w obecności męża lub najbliższego krewnego płci męskiej. Gdy okazywało się, że Żydówka została niesłusznie posądzona, spisywano odpowiedni protokół, a donosiciel ponosił konsekwencje prawne⁴⁰.

W 1852 r. prezydent miasta Lublina nakazał Żydom całkowitą zmianę stroju. Jeżeli jakaś osoba tego nie uczyniła, obowiązkiem każdego, kto o tym wiedział, było powiadomienie odpowiednich władz. W tym samym roku 20 czerwca Wydział Administracji, Sekcja Wyznań i Oświecenia Rządu Gubernialnego Lubelskiego, skierował pismo do Magistratu miasta Lublina z prośbą o zlikwidowanie opłaty za noszenie stroju żydowskiego za 1849 r.⁴¹ Z kolei w 1853 r. Rada Administracyjna Królestwa Polskiego ustanowiła dekret w imieniu cara Mikołaja I. Pewna jego część dotyczyła wspomnianego już zakazu golenia głów przez wyznawczyń judaizmu: „Na przedstawienie Kommissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych, oraz w zastosowaniu się do Najwyżej postanowionych w dniu 19 Sierpnia 1852 roku w Cesarstwie przepisów karnych, w celu zapobieżenia goleniu przez żydówki głowy, postanowiła i stanowi: Ponieważ zapobieżenie golenia Żydomkom głowy przy wstąpieniu w związki małżeńskie, najwięcej zależy od Rabinów i Duchownych, przeto z obowiązywać ich protokularnie, ażeby w czasie dopełnienia obrzędów ślubnych, wzmiankowanego golenia głów niedopuszczali; niestosujących się zaś do tego przepisu Rabinów i innych Duchownych Starozakonnych, oddawać pod właściwy Sąd karny, dla wymierzenia na nich postanowionych w Cesarstwie kar [...]. Żydówki, zakaz golenia głowy naruszające, pociągać w drodze Policynno-sądowej, za każdą razą do kary pieniężnej, w kwocie Rub. Sr. Pięciu. Fundusz z kar w poprzedzającym artykule postanowionych osiągnięty, oddawany być ma pod Zarząd Rady Głównej Opiekuńczej Zakładów Dobroczyńnych, i przeznaczony wyłącznie na rzecz Zakładów Dobroczyńnych ludu Starozakonnego”⁴².

Warto przywołać konkretny przykład restrykcyjnego podejścia do kwestii żydowskich ubiorów. Otóż we wspomnianym 1852 r. mieszkaniec Lublina – Moszke Hersz – zwrócił się do Rządu Gubernialnego Lubelskiego z prośbą o zezwolenie na noszenie codziennego stroju żydowskiego ze względu na pełnioną przez niego funkcję duchownego. Wniosek został odrzucony, ponieważ nie został poparty świadectwem rabina⁴³.

Z kolei w Protokole Magistratu miasta Lublina z 12/26 października 1853 r. zawarte są informacje o Żydzie – mieszkańcu Końskowoli, którego gubernator cywilny zobaczył na ulicy z elementami tradycyjnego wyglądu. Mężczyzna miał wystrzyżoną głowę i ubrany był w chałat, co było surowo zabronione. Próbował

39 APL, RGL, AGUŻ, vol. 1: 1846–1854.

40 A. Jagodzińska, *op. cit.*, s. 101.

41 APL, RGL, AGUŻ, vol. 1: 1846–1854.

42 *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, Warszawa 1853, t. 47, s. 29–33.

43 APL, RGL, AGUŻ, vol. 1: 1846–1854.

wytłumaczyć zaistniałą sytuację stanem upojenia alkoholowego, w wyniku którego nie był świadomy, że zakłada zakazany strój. W ramach kary ogolono mu brodę, ostrzyżono pejsy, a także zmuszono do zmiany ubioru jedwabnego na wełniany⁴⁴.

Z 24 marca/5 kwietnia 1854 r. pochodzi pismo skierowane do dozoru okręgu lubelskiego, w którym zapowiedziano przybycie do Lublina księcia namiestnika. W związku z tym pojawiła się konieczność jak najszybszego zawiadomienia Żydów o tym fakcie, żeby nikt nie pojawił się w stroju zawierającym elementy lub jakiegokolwiek oznaki tradycyjnego ubioru⁴⁵.

Z kolei 29 lutego/12 marca 1856 r. Jozua Heszal Aszkenazy – rabin okręgu lubelskiego – otrzymał pismo informujące, że władza dostrzegła, iż pomimo od dawna wprowadzonych przepisów dotyczących żydowskiej garderoby ludność nadal nie stosuje się do obowiązującego prawa. Stwierdzono, że dzieje się tak, ponieważ Żydzi mają błędne wyobrażenie na temat dostosowania się do zasad, sądząc, że muszą przestrzegać zarządzeń władz krajowych tylko wtedy, gdy są do tego nagłani. Z kolei kiedy tak się działo, odbierali to jako prześladowanie. Chcąc, aby Żydzi realizowali postanowienia prawne, polecono rabinowi – osobie mającej moralny wpływ na swoich wiernych – nakazanie im bezwzględnego stosowania się do nakazów⁴⁶. W odpowiedzi z 6/18 marca rabin poinformował, że podczas nabożeństw w synagogach i domach modlitw namawiał Żydów do odstąpienia od noszenia stroju żydowskiego. Jego pismo zostało złożone do akt i uznano, że sprawa będąca przedmiotem wymiany dokumentów nie wymaga dalszej korespondencji⁴⁷.

Dozór bożniczy okręgu Lublin 24 listopada 1858 r. skierował pismo do Magistratu miasta Lublin, w którym informował, że obwieszczenie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 1858 r. dotyczące noszenia tradycyjnych strojów zostało przedstawione podczas nabożeństw w synagogach i domach modlitw. Nakłanianiano, aby każdy Żyd porzucił oznaki dawnego ubioru z własnej woli, bo w przeciwnym wypadku zostanie do tego zmuszony przez policję⁴⁸.

Podsumowując: w rozporządzeniach nieżydowskich władz cywilnych dotyczących stroju żydowskiego wydawanych od początku egzystencji Żydów w Polsce do końca XIX w. zaobserwować można dwie tendencje. W okresie od XIII do XVI w. władze kościelne, a za nimi i cywilne, dążyły do tego, żeby Żydzi nosili stroje, dzięki którym byliby łatwo odróżnialni od reszty społeczeństwa. Zapisy prawne wciąż powtarzano, co świadczy o tym, iż nie były w praktyce przestrzegane lub stosowano się do nich tylko w niewielkim stopniu. Z kolei u schyłku XVIII w. oraz przez cały wiek XIX zabraniano Żydom noszenia jakichkolwiek odróżniających „znaków powierzchownych”. Zakładanie ubioru tradycyjnego było surowo zabronione, a zatem oczekiwano, że Żydzi dostosują się wizualnie do pozostałej części ludności.

44 *Ibidem*.

45 *Ibidem*.

46 *Ibidem*.

47 *Ibidem*.

48 *Ibidem*.

.....

Regulations of Non-Jewish Civil Authorities on Jewish Attire till the End of the 19th Century

The arrival of Jews in the territory of the Polish state made it necessary to make legal regulations on issues connected with their functioning in society. Between the 13th to 16th centuries many legal regulations were introduced, aimed to differentiate Jews from Christians e.g. by the duty to wear special clothes or so-called badges. It was also recommended that signs of luxury in Jewish clothes should also be avoided. During the Great Sejm (1788–1792) there were many reform plans meant to standardize the Jewish attire. At the end of the 18th century and throughout the whole 19th century the authorities introduced further legal norms which were to make the Jews dress as the rest of the society did. During the period of the Second Republic, the issue of Jewish attire ceased to be the subject of legal regulations.

Keywords: Jews, Jewish attire, traditional clothes, legal norms, Jewish statute

.....